

Egyiptomi vonatkozású leletek Pannoniában. Főbb lelettípusok és értelmezésük

Koncsos Levente

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Egyptian-related Finds in Pannonia. Main Types of Finds and Their Interpretation.

Abstract: The aim of the study is to present and interpret the Pannonian finds related to Egypt. The choice of topic is justified by the fact that no such summary work has been published since the 1960s and that there is no research focusing specifically on the interpretation of these finds. The research has covered most of the Egyptian-related finds currently published, but this article focuses on the the most unique and interesting ones.

Absztrakt

A tanulmány célja, a pannoniai lelőhelyű, Egyiptomhoz kötődő leletanyag bemutatása és értelmezése. A témaválasztást indokolja, hogy ilyen összefoglaló munka az 1960-as évek óta nem született és kifejezetten ezeknek a leleteknek az értelmezésére fókuszáló kutatás nem létezik. A kutatás kiterjedt a jelenleg publikált legtöbb egyiptomi vonatkozású leletre, jelen cikk ezek közül a legérdekesebbekre és legkülönlegesebbekre fókuszál.

Bevezetés

Pannonia területén eddig közel 200 olyan római kori lelet került elő, ami közvetlen, vagy közvetett kapcsolatba hozható az egyiptomi kultúrával. A leletek főként szobrok (86 db), feliratok (32 db), domborművek (11 db), múmiasírok (11 db), és amulettek (10 db), illetve néhány további, kisebb darabszámú tárgy (1. grafikon, 1. táblázat). Mekkora része e kultúrának római és mekkora az eredeti egyiptomi? Megállapítható-e Pannoniában az egyiptomi jelenlét? Ezen kérdésekre keressük a választ, megvizsgálva néhány kiemelkedő leletet. A leletek értelmezésénél különbséget szoktak tenni egyiptomi és egyiptizáló tárgyak között, ám ez néha nem egyértelmű. A kutatásban feldolgozott egyiptomi vonatkozású tárgyak olyan régészeti leletek, amelyek ikonográfiája, kialakítása, felirata egyiptomi elemeket tartalmaz (pl. egyiptomi istenek, *usebti*, egyiptomi nevek). Ezek közül egyiptominak olyan tárgyakat tekintettük, amelyek bizonyíthatóan Egyiptomban készültek és onnan kerültek Pannoniába, minden más pedig egyiptizáló tárgyként értelmeztünk. Ezen tárgyak egyiptomi tulajdonságokkal bírnak, de Egyiptomon kívül készültek és voltak használatban (Pearson, 2021, 9).

Tárgyak és értelmezésük

Pannonia területén legnagyobb számban egyiptomi isteneket (Isis, Osiris, Harpocrates) ábrázoló szobrok kerültek elő, közülük is Osiris szobrai a leggyakoribbak. Az egyik

legjobb állapotban megmaradt ilyen szobor Tevelből származik (1. kép) (Sosztarits et al., 2013, 101, Wessetzky, 1961, 49, Lakatos 1964, 76). Magassága 14,5 cm, szélessége 4,1 cm és szépen elkülöníthető rajta az istenre jellemző minden attribútum: a teste múmiapólyába van csavarva, amiből két keze kilóg, egyikben pásztorbotot, másikban korbácsot („légykergető pálcát”¹) tart, állát mellkasig érő fonott szakáll, fejét tollas *atef* korona díszíti. A szobor alján egy talp helyezkedik el, ez eltér a többi Pannoniában előkerült Osiris szobortól, amik a lábuk alatt egy nyúlványban folytatódnak. Osiris szobrai önmagukban nem kapcsolódnak egy azonosítható egyiptomi kultuszhoz és a legtöbbjük nem az ismert szentélyek környékéről került elő, így elképzelhető, hogy egyes személyek saját halottkultuszával, esetleg még nem ismert szentélyekkel hozhatóak kapcsolatba, de lehetséges, hogy művészetet kedvelő személyek gyűjteményéből származnak, ahol nem töltöttek be kultikus funkciót (Pearson 2021).

A pannoniai feliratos kőemlékek közül a rajta szereplő szöveg miatt legegységesebb egy Scarbantiában előkerült oltárkö (2. kép). Az oltár homlokzati *acroterion*jai alatt egy feltehetően Isist ábrázoló reliefet látunk, a jobb oldalon fennmaradt egy Apist, vagy valószínűbben Hathor istennőt tehén alakjában megjelenítő dombormű, a bal oldali reliefet valószínűleg szándékosan eltávolították (Sosztarits et al., 2013, 18, Mráv & Gabrieli, 2011, 208, Paulovics, 1915, 32, Wessetzky, 1961, 39). Az oltár legkülönlegesebb része a felirat, amiben Isis mellett Bubastis neve is szerepel (Sosztarits et al., 2013, 18, Mráv & Gabrieli, 2011, 208, Paulovics, 1915, 32). Bubastis egyrészt Bastet istennő tiszteletének központja volt Egyiptomban, másrészt az istennő görög neve (Mráv & Gabrieli, 2011, 210). Ez azért különleges, mert ezen istennő tisztelete és nevének az említése nem volt gyakori a Birodalom Egyiptomon kívüli területein (Mráv & Gabrieli, 2011, 211). A görög területekről is csak öt darab ilyen felirat ismert eddig (Mráv & Gabrieli, 2011, 211). Az oltár felirata:

*Isidi Aug(ustae)
et Bubasti
G(aius) P(omponius) Philinus
Pomponi
Severi
lib(ertus) v(otum) s(olvit).
(CIL III. 4234., RIU I. 164.)*

„A fenséges Isisnek és Bubastisnak. Gaius Pomponius Philinus, Pomponius Severus
felszabadított rabszolgája a fogadalmát teljesítette.”

(Mráv Zsolt)

(Sosztarits et al., 2013, 18, Mráv & Gabrieli, 2011, 210)

Az egyiptizáló stílusú kőemlékek között a legérdekesebb egy középen két darabra tört, két végén kiszélesedő, közepén erősen összeszűkülő, klasszikus egyiptomi áldozati

¹ Mráv Zsolt hivatkozik így a tárgyra, Sosztarits Ottó „légycsapó”-nak hívja (Sosztarits et al., 2013, 101)

asztalra emlékeztető oltárkő (4. kép) (Lakatos, 1964, 5, Wessetzky, 1961, 47, 1969, 147). Az oltár a Balaton déli partjától nem messze, Balatonszabadinál került elő, itteni származását bizonyítja az is, hogy a vizsgálatok alapján az oltár anyaga megegyezik a badacsonyi mészkővel (Wessetzky 1961, 47, 1969, 147). Az oltár középső részén három figurális ábrázolás sorakozik, egy trónuson ülő Osiris, két oldalán Anubis és Horus (Harachte) (Sosztarits et al., 2013, 34, Wessetzky 1961, 47 – 48, 1969, 147). Az oltár tetején és alján valódi és ál- (pszeudo-) hieroglif jelek láthatók. A hieroglif írás a rómaiaknál gyakran megjelenik, általában Egyiptomból hozott tárgyakon, viszont ismerünk olyan emlékeket, amiken ehhez az oltárhoz hasonlóan az egyiptomi szent írást utánzó pszeudo-hieroglif feliratok olvashatók. Ezek általában létező írásjelekből álló, de értelmezhetetlen szövegek (Lieven, 2009, 102), de ismerünk olyat is, ami a balatonszabadihoz hasonlóan felismerhetetlen jeleket is tartalmaz (Deac, 2014, 38).

A balatonszabadi oltár mindkét oldalán megjelenik a („n”) hieroglifa, a nagyot jelölő („wr”), mindez pedig az istent jelölő („ntr”) jel alatt (Wessetzky, 1961, 47). Ezek mellett több hieroglifát utánzó írásjel látható mindkét felén. Osiris ábrázolása mellett pedig hieroglifákkal az isten neve olvasható: („s'ir”). (Wessetzky, 1961, 48).

A faragott kőemlékek után a kistárgyak csoportját kell megemlíteni. Pannonia talán legnagyobb becsben tartott Egyiptomhoz köthető leletpárosa az Egyeden előkerült bronzedények (5. kép). A két edény egy különleges ötvözetből, korinthuszi bronzból készült. A különlegessége abban rejlik, hogy a kész, fekete patinás edényeket arany- és ezüstberakással díszítették (Guimlia-Mair & Mráv, 2014, 73). Az egyedi edények is – egy kancsó és egy nyeles tál (*trulleum*) – ilyen berakást kaptak, aminek sajnos a nagy része elpusztult (Guimlia-Mair & Mráv, 2014, 77).

A kancsó vállán 16 egyiptomi korona díszítőfüzére látható, alatta pedig nyolc egyiptomi istenábrázolás, négy istennek két-két megjelenítése található. Wessetzky Vilmos (1961, 44) szerint ezek az istenek attribútumaik alapján Thot, Horus, Isis és egy általa meg nem nevezett szárnyas istennő (talán Nephtys vagy Isis) (Wessetzky, 1961, 44).

A *trulleum* sokkal rosszabb állapotú, közepén egy medalionban egy nílusi jelenetet látunk, amin különböző virágok és vízimadarak között egy víziló egy krokodilt roppant össze a szájában.

A két edény eredetét motívumkészlete, anyaga, illetve a görög és egyiptomi stílusok keveredése miatt Alexandriából származtatják (Sosztarits et al., 2013, 90, Guimlia-Mair & Mráv, 2014, 80).

Az edényeket eredetileg a savariai *Iseum*mal hozták kapcsolatba, majd a scarbantiai *iseum* feltárása után valószínűbbé vált, hogy inkább onnan származhatnak (Mráv & Gabrieli, 2011, 228). Isis kultuszában központi szerepet játszott a víz, szertartásai középpontjában a Nílus vizének a felmutatása állt (Gesztelyi, 1994, 50). Ezzel szemben viszont Pearson (2021) szerint, aki az egyedi kancsónak külön fejezetet szentelt, a készlet egy római polgár kézmosószettjét képezte, mivel ez a típusú kancsó és tál gyakori mindennapi kelléke olyan helyeknek, ahol mosdás, kézmosás szükséges lehet

(pl. fürdő, étkező), emellett a korinthuszi bronz nagyon kedvelt volt, elsősorban luxustárgyak esetében (Pearson, 2021, 86–87.).

A kistárgyak közül kiemelendők a kisméretű, egyiptomi eredetű szobrok (*usebti*). A szobrok eredeti rendeltetése ellenére a tartományban csak egyet ismerünk, ami sírból került elő (ismeretlen lelőhelyről), ami arra enged következtetni, hogy valószínűleg inkább amulettként vagy kultusztárgyként használhatták a rómaiak (Dobrovits, 1943b, 60). Az egyik legjobb állapotú *usebti* Aquincumból, a Hajógyári-szigetről került elő (6. kép) (Lakatos, 1964, 63, Dobrovits, 1943b, 58, Wessetzky 1961, 15). A szobor zöldes színű fajanszból készült, jó kivitelezésű, szépen megmaradt darab, ami valószínűleg szaita kori² (Dobrovits, 1943b, 58). Különlegessége, hogy az arca határozottan néger típusú jegyekkel rendelkezik (Dobrovits, 1943b, 58). A pólyába csavart testén nyolc sornyi hieroglif felirat tökéletesen olvasható állapotban maradt fenn. A felirat a *Halottak Könyve* VI. fejezetének egy részlete, ami az ebben a korszakban készült szobrokra szinte kivétel nélkül jellemző (Dobrovits, 1943b, 58). A feliraton a szobor tulajdonosának, az elhunytnak a neve is szerepel: Pszametik (Dobrovits, 1943b, 58).

Pannonián kívül került elő egy lelet, ami egyértelműen bizonyítja, hogy éltek egyiptomi származású emberek a tartományban. Az egyiptomi Tebtynis városában, egy amerikai kutatócsoport talált rá e tárgyra (7. kép) (Lassányi, 2016, 100, Adamson, 2012, 79), mely egy papiruszra írt levél. Írója egy bizonyos Aurelius Polion, aki Tebtynisből származott, innen indult katonai pályára és feltehetőleg a markomann háborúk alatt került Pannoniába. A levélből kiderül, hogy Polion a *legio II adiutrix* katonája volt, ami alapján feltételezhetjük, hogy Aquincumban állomásozott, a családja viszont Egyiptomban, Tebtynisben maradt (Adamson, 2012, 80). A levél írójának a neve és a parancsnok említése mind arra mutat, hogy a levél a 210-es évek közepére, de mindenképpen a harmadik századra keltezhető, Adamson (2012) szerint viszont nem kizárható a második századi keltezés sem, mivel a görög szövegben elszórtan találkozhatunk *interpunctio*val, ami a korai, 1-2. századi latinos görög szövegekre jellemző (Adamson, 2012, 82). A levél hátoldalán a feladó és a címzett megnevezése található, emellett pedig egy harmadik fél, egy veterán neve³ szerepel, aki feltehetően közvetítő szerepet töltött be a levél kézbesítésében. Arról sajnos nincs információnk, hogy a levél elérte-e a címzettet vagy sem.

Értelmezés

A Pannoniában előkerült egyiptomi leletek témakörében eddig egy olyan összefoglaló munka született, ami a teljesség igényével gyűjtötte össze ezeket: Lakatos Pál (1964) doktori értekezése. Ezen kívül csak egyes területekre, vagy lelőhelyekre vonatkozó összefoglalások születtek (Wessetzky, 1969, Dobrovits, 1943b), valamint a Szombathelyen megrendezett „Isis savariai otthona” c. kiállításnak készült katalógusa (Sosztarits et al., 2013).

² Kr. e. 672-525.

³ Adamson szerint *Acutius/Acutianus Leon(id)* lehet a latin neve (Adamson, 2012, 92)

A kutatás során feldolgozott teljes leletanyag területi elosztását tekintve megfigyelhető, hogy a leletek a tartomány határvidéke és a fontosabb utak mentére koncentráálódtak (1. térkép). Ennek magyarázata, hogy a tartományba elsőként feltehetőleg a Borostyánkő-út mentén, Aquileiából érkeztek ezek a kulturális hatások (Lakatos, 1964, 1, Ferguson, 1970, 36) az 1-2. században, amik csak a későbbiekben, a Severus-korban (2. sz. vége – 3. sz. eleje) érték el a *limes* vonalát, a katonaság jóvoltából. A legnagyobb mennyiségű lelet Aquincumhoz köthető, ami betudható a város kiemelkedő politikai, katonai és kereskedelmi szerepének. Aquincumot leletszám alapján három nagyobb katonai központ követi: Carnuntum, Brigetio és Intercisa. Ezek közül Brigetiot érdemes kiemelni, ahol a katonai táborokban megjelenő Sarapis és Ammon istenekhez köthető leletanyag helyett nagy mennyiségű Isis ábrázolás került elő. Ezek mellett a három *iseum* városában nagy különbségek vannak leletanyag tekintetében. Savariában került elő a legnagyobb mennyiségű tárgy, amiknek túlnyomó többsége egyértelműen a szentélyhez köthető. Ezzel szemben Scarbantiából és Poetovioból kevesebb lelet ismert, és azok is nagyrészt feliratok, illetve Isis kultuszához nem egyértelműen köthető tárgyak (Sphinx-szobor, Ammon-fejtöredék, Isis-alakos mécses).

Lelettípusok alapján (1. grafikon) többséget alkotnak a szobrok, azon belül is az Isist és Osirist ábrázolókat. A korábbiakhoz hasonlóan ennek kétféle magyarázata lehet. A két istennek népszerűek voltak a kultuszai. Apuleiustól tudjuk, hogy Osirisnek is fontos szerepe volt az Isis misztériumban (Apuleius XI). Emellett elképzelhető, hogy Osiris egy önálló túlvilághoz tartozó szimbólumként jelenik meg. Az sem kizárt, hogy a két isten, mint egyszerű díszítőelem, kedvelt volt az emberek körében. Erre utal, hogy az Osiris szobrok többségének a talpa egy nyúlványban végződik (1. táblázat), mintha egy másik tárgy része lett volna.

A tartomány több részre osztható a tárgyak alapján (1. térkép, 1. táblázat). A Borostyánkő-út mentén kevés településen, de nagy számú lelettel találkozunk, amik elsősorban Isishez és a kultuszához köthetőek, a belső területeken elszórva, főleg kisebb szobrok és amulettek jelennek meg. Ez utalhat a nagyobb vallási központok hiányára is, míg a *limes* mentén több kisebb településen, elszórva, gyakran településenként egy-két leletet találunk, amik legtöbbször Sarapis vagy Ammon isteneknek vannak szentelve. (1. térkép, 1. táblázat) Ezt az eltérést legegyszerűbben a katonai jelenléttel, vagy annak hiányával magyarázhatjuk, mivel a katonai táborok kivételével nagyon kevés leletet ismerünk, ami ezen két istenhez lenne köthető. Caracalla idején Sarapis is része lett az államvallásnak, amit a katonáknak kötelező volt követni (Tóth, 1974, 349–350). Azonban alig került elő szobra az említett két istennek, míg Isisnek, Osirisnek és Harpocratesnek is több szobrát ismerjük, elsősorban a tartomány nyugati és belső területeiről (Brigetio és Aquincum kivételével) (1. táblázat). Ezt a különbséget kronológiailag is igazolni lehet, mivel a tartomány nyugati és belső területein a tárgyak (főként feliratok) többsége az 1-2. sz.-ra, míg a *limes* mentiek a 2. sz. végére és a 3. sz. elejére keltezhetőek (Mráv, 2000, 80, Sosztarits, 2016, 35).

Ami a tárgyak eredetét illeti, a kutatott leletanyag több mint fele a római készítésű, gyakran helyi, míg durván húsz százaléka származik bizonyíthatóan Egyiptomból. Nagy részük római kornál régebbi, Ptolemaiosz-, sőt gyakran az Újbirodalom és a későkor közti időből származnak. Ide tartoznak az *usebtik* (szaita és későkor), az aquincumi áljajtótöredék, ami egyedüliként az Óbirodalom idejéből származik, a bronz Osiris (szaita kor) és ichneumon (későkor) szobrok, valamint a Thoeris amulett (szaita kor), a mursai sírkő (Újbirodalom), az intercisai skarabeusz (Újbirodalom) és az Isist, Osirist, Harpocratest és Bészt ábrázoló bronzszobrok (későkor), a Fejér megyei egyiptomi stílusú szobor (későkor), az aliscai Ibis-Thoth szobor (későkor), a Tolna megyei sólymot, illetve embert ábrázoló fajanszszobrok (későkor) és a lugioi Maat szobor (későkor, I. táblázat)

A kutatás legfontosabb kérdése, hogy megállapítható-e a leletanyag alapján Pannoniában az egyiptomi jelenlét. Sajnos egy-két különlegesebb leletet leszámítva nem. A római-kori egyiptomi tárgyak annyira általánossá váltak a birodalom egyes területein, hogy lehetetlen őket egyértelműen egy etnikumhoz kötni. Több lelet is igazolta, hogy valóban éltek egyiptomi származású emberek Pannoniában (a tebtynisi levél, illetve egy aquincumi sírkő⁴), de az ő esetükben sem lehet igazolni, hogy egy közösséget alkottak, vagy egy helyen éltek volna. Legtöbb esetben nevek alapján tudunk személyek hovatarozására következtetni, de ezek problémásak lehetnek, mert a többségük úgynevezett teophor név, ami egy isten nevéből képzett személynév és nem köthető sem egyiptomi emberekhez, sem a kultuszokhoz. A kultuszok résztvevőiről sem tudjuk, hogy ki volt egyértelműen egyiptomi származású vagy római, ahogyan egyes amulettek vagy szobrok tulajdonosairól sem. A tárgyakat és a neveket alapvetően nem lehet összekötni más bizonyíték nélkül, így csak nagyon ritka esetben tudunk tényleges adatokkal szolgálni az egyiptomi személyekről.

A téma igényel még további kutatásokat, mind Pannonián belül, mind pedig az egész birodalmat tekintve. A pannoniai leletek tekintetében az eddigi kutatások alapján kijelenthetjük, hogy a nagyobb kultuszközpontok kivételével elsősorban a *limes* mentén terjednek el, és legnagyobb részt az egyiptomi istenek kultuszaihoz kapcsolhatók. A *limes* menti elterjedés a katonasággal hozható összefüggésbe, ám ezt a kapcsolatot nehéz kimutatni, a tárgyak egyiptomi kapcsolatát pedig még inkább, mivel a többségük az egyiptomi kultuszokhoz kapcsolódik. Az újabb elképzelések segítségével sokkal pontosabb képet kaphatunk a tárgyak életéről és használatáról, valamint a tulajdonosaikról. Ennek fényében érdemes a jövőben ezzel a témakörrel foglalkozni, és megpróbálni az itt felmerülő problémákra, kérdésekre választ találni.

---

⁴ CIL III. 10551.

Irodalomjegyzék

- Adamson, G. (2012). Letter from a Soldier in Pannonia. *The Bulletin of the American Society of Papyrologists*, 49, 79–94.
- Apuleius. *Az Aranyszamar*. Révay József (ford.), (1993). Európa Könyvkiadó.
- Bartus D. (2015). Bronzistenek. Római kori figurális bronzplasztika Brigetióban. Komáromi Klapka György Múzeum.
- Bíró, T. M. (1994). The Bone Objects of the Roman Collection. Magyar Nemzeti Múzeum.
- Deac, D. (2014). Imitating the Egyptian Hieroglyphic Script in the Roman Era. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*. 36–40.
<https://doi.org/10.1515/zaes-2014-0004>
- Dobrovits A. (1943a). Egyiptom és a Hellénizmus. Parthenon – Franklin-Társulat.
- Dobrovits A. (1943b). Az egyiptomi kultuszok emlékei Aquincumban. Budapest Régiségei, 13, 47–75.
- Ferguson, J. (1970). *The Religions of the Roman Empire*. Thames and Hudson.
- Gesztelyi T. (1994). A római vallás története. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Guimlia-Mair, A. & Mráv, Zs. (2014). The Aes Corinthium Vessels from Egyed, Hungary. *Folia Archaeologica* 56, 73–102.
- Kušan Špajl, D. (2015). AQUAE IASAE – a Centre of Health, Cult and Oracle. *Aquae Iasae, Recent Discoveries of Roman Remains in the Region of Varaždinske Toplice*. 82–106.
- Lakatos P. (1964). Pannoniai lelőhelyű egyiptomi emlékek rövid áttekntése. [PhD disszertáció]. Szegedi Tudományegyetem.
- Lassányi G. (2016). Horusz isten szeme Óbudán. *Óbudai Anziks*, 2 (1), 98–100.
- Lieven, von, A. (2009). Scripts and Pseudo Scripts in Graeco-Roman Egypt. In Andrassy, P., Budka, J. & Kammerzell, F. (Eds.), *Non-Textual Marking Systems, Writing and Pseudo Script from Prehistory to Modern Times*, (pp. 101–111).
- Mommsen, T. (szerk.). (1873.) *CIL III: Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*. G. Reimerum, Berolini.
- Mráv, Zs. (2000). Der Besuch Caracallas und der Deus Invictus Serapis-kult in Pannonien. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. 67–97.
- Mráv Zs. & Gabrieli G. (2011). A Scarbantiai Iseum és Feliratos Emlékei. *Arrabona*, 49(1), 201–239.
- Paulovics I. (1915). Alexandriai istenségek tiszteletének emlékei a magyarországi rómaiságban. Heisler és Kószol.
- Pearson, S. (2021). The Triumph and Trade of Egyptian Objects in Rome. De Gruyter.

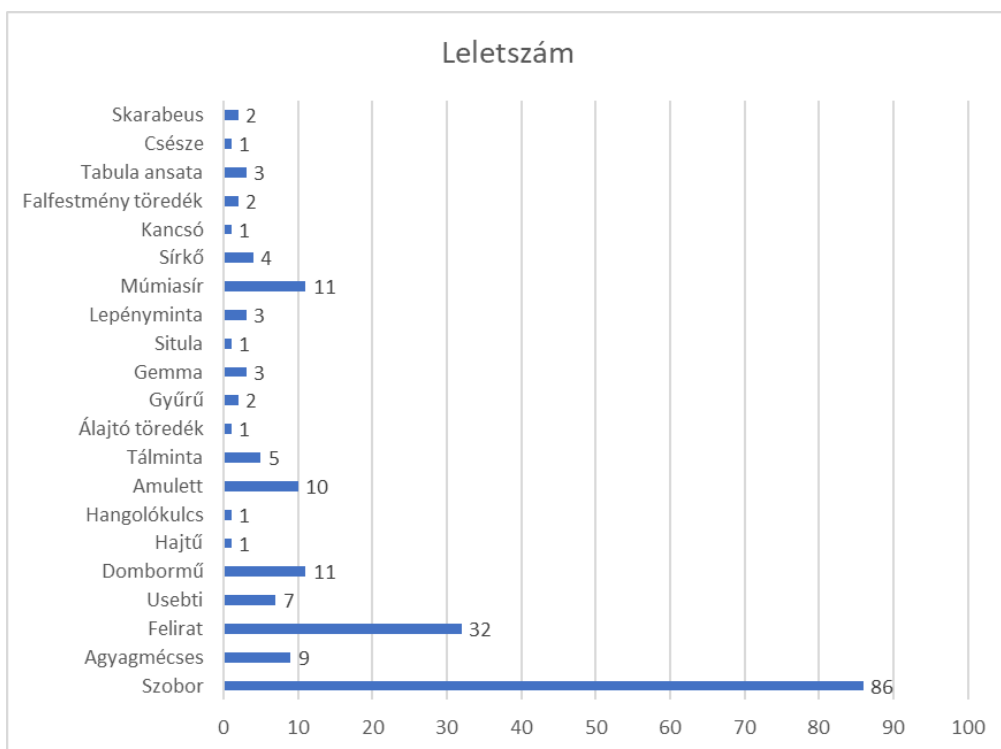
- Póczy K. (1998). A pannóniai késő császárkori múmiatemetkezések néhány tanulsága. *Budapest Régiségei* 32, 59–75.
- Sosztarits O. (2016). Az Iseum Savariense és a pogányság végnapjai. In Tóth E., Vida T. & Takács I. (szerk.). *Szent Márton és Pannónia*, (pp. 35–43.) Pannonhalma.
- Sosztarits O., Balázs P. & Csapláros A. (szerk.). (2013). A savariai Isis szentély. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata.
- Tóth, I. (1974). Eine doppelheit der Geshichte des Isis- und Sarapiskultes in Pannonien. *Studia Aegyptica*, I, 345–360.
- Wessetzky, V. (1961). *Die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn*. Brill.
- Wessetzky V. (1969). Az egyiptomi kultuszemlékek jelentősége Veszprém megyében. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleménye*, 8, 147–149.

Melléklet

1. Térkép: Az egyiptomi vonatkozású leletek lelőhelyei: 1. Vindobona, 2. Carnuntum, 3. Ács-Vaspuszta, 4. Szentpálpuszta, 5. Brigetio, 6. Tata, 7. Tatabánya, 8. Környe, 9. Aquincum, 10. Campona, 11. Pusztaszabolcs, 12. Pákozd, 13. Sárpentele, 14. Veszprém, 15. Intercisa, 16. Dunakömlőd, 17. Alisca 18., Bátaszék, 19. Bába, 20. Lugio, 21. Mursa, 22. Koroknyai-puszta (Újvárfalva), 23. Orci, 24. Somlójenő, 25. Rohonc, 26. Savaria, 27. Scarbantia, 28. Poetovio, 29. Daruvar, 30. Mursonia, 31. Cuccium, 32. Sirmium, 33. Novi Banova, 34. Tevel 35. Siscia, 36. Solva, 37. Fenékpuszta, 38. Aqua Iasae, 39. Balatonszabadi, 40. Borcsa, 41. Csepel-sziget, 42. Csév (Piliscsév), 43. Dunapentele, 44. Egyed, 45. Emona, 46. Gyulafirátót-Pogánytelek, 47. Nyergesújfalú, 48. Rum, 49. Székesfehérvár (Koncsos Levente)

I. grafikon: Az egyiptomi vonatkozású lelettípusok megoszlása (Koncsos Levente)

I. kép: Osiris bronzszobor Tevelből (Sosztarits et al., 2013, 100. Kat. 8.20.)

2. kép: Isis-Bubastis oltár Scarbantiából (Mráv & Gabrieli, 2011, 209. 8. kép)

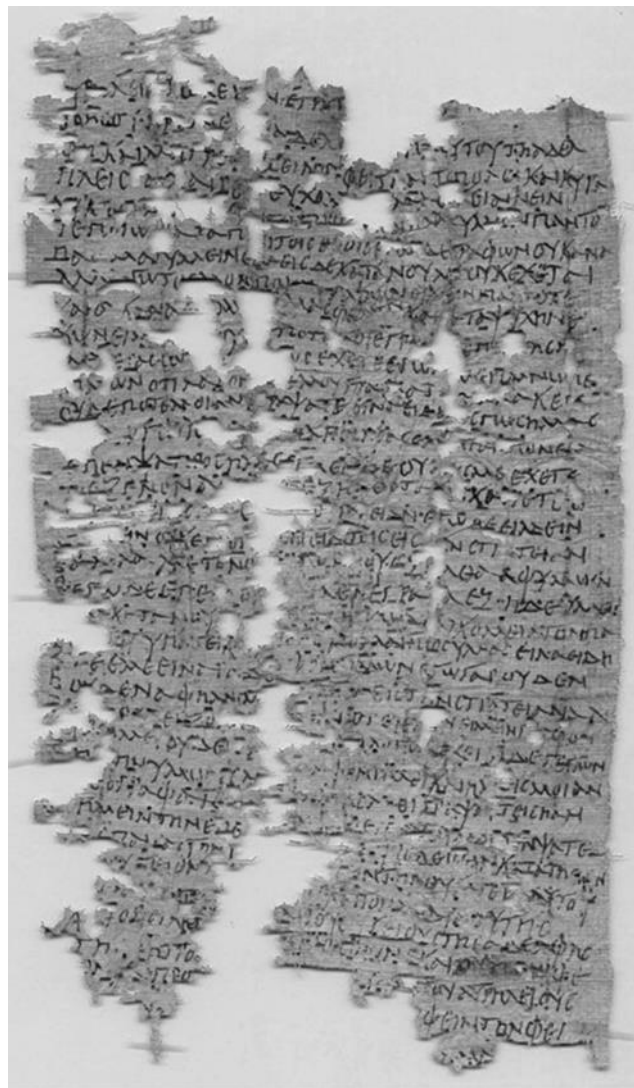
3. kép: Egyiptomi stílusú áldozati oltár Balatonszabadiról (Szépművészeti Múzeum, <https://www.szepmuveszeti.hu/mutargyak/balatonszabadi-oltarko>)

4. kép: Bronzkancsó és trulleum Egyedről (Guimlia & Mráv, 2014, 93. Fig. 3.)

5. kép: Usebti figura Aquincumból (Dobrovits, 1943b, 60. 7. kép)

6. kép: Aurelius Polion levele (Adamson, 2012, 93)

I. Táblázat: Egyiptomi vonatkozású leletek lelőhelyeik szerint		
Lelőhely	Megnevezés	Szakirodalom
Ács-Vaspuszta (3.)	Építési felirat (Sarapis és Isis?)	Mráv, 2000, 82–83.
	Osiris bronzszobor	Lakatos, 1964, 53.
Alisca (17.)	Ibis-Thoth amulett (fajansz)	75.
	Pataikos amulett (fajansz)	75.
Aquae Iasae (38.)	Fogadalmi felirat (Isis, Sarapis)	Kušan Špajl, 2017, 31.
Aquincum (9.)	Ammon-fejes mécses	Lakatos, 1964, 64.
	Anubis bronzszobor	64.
	Domborműves kőlap alvilági istenekkel (mészkö)	65.
	Domborműves tábla alvilági istenekkel (mészkö)	66.
	Egyiptomi áljató töredék	57.
	Feliratos kő töredéke CIL III. 6460 (Spinx)	63–64.

Aquincum (9.)	Fogadalmi oltár CIL III. 3463. (Ammon)	56–57.	
	Fogadalmi oltár CIL III. 3479. (Arpocras pater)	68.	
	Harpocrates amulett töredéke (fajansz)	60.	
	Horus-szem amulett	Lassányi, 2016, 99.	
	Ichneumon bronzszobor	Lakatos, 1964, 60–61.	
	Isis papnő? szobortöredék	66.	
	Kerberos bronzszobor	65.	
	Múmiasír	Lakatos, 1964, 61. Póczy, 1998, 59.	
	Múmiasír	Lakatos, 1964, 62. Póczy, 1998, 59.	
	Múmiasír	Póczy, 1998, 59.	
	Múmiasír	59.	
	Múmiasír	59.	
	Néger fiú feje (mészkö)	Lakatos, 1964, 66.	
	Néger rabszolga bronzszobra	67.	
	Osiris bronzszobor	59–60.	
	Oszlopfő Ammonfejjel	64.	
	Sírkő	68.	
	Sírkő CIL III. 10551.	67.	
	Sphinxszobor	63.	
	Tálminta (terra sigillata) (Isis és Seth)	59.	
	Tálminta (terra sigillata) (Isis és Seth)	Lakatos, 1964, 58.	
	Tálminta (terra sigillata) (Isis és Seth)	59.	
	Tálminta Isis mellképével (terra sigillata)	57.	
	Táltöredék (terra sigillata) (Isis és Seth)	58.	
	Theoris amulett (halványkék email)	60.	
	Usebti (fajansz)	62–63.	
	Usebti (fajansz)	63.	
	Balatonszabadi (39.)	Egyiptomi stílusú áldozati oltár	Lakatos, 1964, 50. Sosztarits et al. 2013, 34.
	Baranya m.	Usebti (fajansz)	Lakatos, 1964, 78.
	Báta (19.)	Usebti (fajansz)	76.
Bátaszék (18.)	Osiris bronzszobor	75.	
Borcsa (40.)	Bronzgyűrű Isis és Sarapis büsztjével	Sosztarits et al. 2013, 120.	
Brigetio (5.)	Apis bronzszobor	Lakatos, 1964, 53.	
	Bronz-situla, egyiptomi istenalakkal	52.	
	Harpocrates szobor	Bartus 2015, 75.	
	Harpocrates szobor	76.	
	Isis bronzszobor	Lakatos, 1964, 51.	
	Isis bronzszobor	51.	
	Isis bronzszobor	51–52.	
	Isis-Fortuna bronzszobor	Sosztarits et al. 2013, 97.	
	Kettős ureus kígyó (bronz)	Lakatos, 1964, 52.	
	Múmiasír	Póczy, 1998, 59.	

Brigetio (5.)	Múmiasír	59.
	Múmiasír	Póczy, 1998, 59.
	Múmiasír	59.
	Osiris bronzszobor	Lakatos, 1964, 52.
	Sarapis szobor (márvány)	52.
	Usebti (fajansz)	53.
Campona (10.)	Sírkő CIL III. 3402.	69.
Carnuntum (2.)	Apis szobor töredéke	31.
	Bronzlemez (lúd, csésze, néger fő)	32.
	Fogadalmi oltár CIL III. 11128. (Ammon)	29.
	Fogadalmi oltár töredéke CIL. III. 11141(Sarapis)	28–29.
	Fogadalmi oltár. CIL III. 11157. (Sarapis és Isis)	27–28.
	Isis-Fortuna bronzszobor	29.
	Isis-Fortuna szobor kőből	30.
	Isis-Fortuna/Panthea gemma	31.
	Isis-Panthea szobor (kő)	30.
	Iuppiter-Ammon fejes gyűrűkő	31.
	Múmiatemetkezés	Lakatos, 1964, 31. Póczy, 1998, 59.
	Sarapis bronzszobor	Lakatos, 1964, 30.
	Sarapis szobor (kő)	30.
	Sphinx szobor (bronz)	31.
	Sphinx szobor (homokkő)	32.
Táncoló négerfiú szobor	32.	
Ülő kutyát ábrázoló bronzszobor	30.	
Cuccium (31.)	Bronzszobor egyiptomi írásjelekkel	Lakatos, 1964, 80.
Csepel-sziget (41.)	Anubis bronzszobor	70.
Csév (42.)	Fogadalmi oltár CIL III. 3637 (Sarapis)	55–56.
Daruvar (29.)	Usebti (fajansz)	80.
Dunakömlőd (16.)	Osiris bronzszobor	74.
Dunapentele (43.)	Elefántcsont líra hangolókulcsai	Bíró, 1994, 60.
Egyed (44.)	Kancsó egyiptomi istenábrázolásokkal (bronz)	Lakatos, 1964, 33–34.
	Trulleum nílusi jelenettel (bronz)	34.
Emona (45.)	Fogadalmi oltár töredéke CIL III. 3842. (Sarapis)	45.
	Lepényminta töredéke Isis mellképpel (agyag) (Harpocrates, Sarapis?)	46.
	Sérült lepényminta (agyag) (Isis, Harpocrates, Anubis)	46.
Fejér m.	Egyiptomi stílusú bronzszobor	74.
Fenekpuszta (37.)	Hermes-Thoth bronzszobor	49.
Gyulafirátót-Pogánytelek (46.)	Fogadalmi táblácska Isis-Fortuna ábrázolással (ólom)	48–49.
	Fogadalmi táblácska Isis-Fortuna ábrázolással (ólom)	49.

Intercisa (15.)	Bész bronzszobor töredéke	Lakatos, 1964, 72.
	Egyiptomi módon nyírt fiú büsztje	Sosztarits et al. 2013, 208.
	Gyűrűkő Sarapis fejfel	Lakatos, 1964, 73.
	Harpocrates bronzszobor	71-72.
	Isis bronzszobor	70.
	Isis-Démétér fejet ábrázoló elefántcsont dombormű	73.
	Múmiasír	Póczy, 1998, 59.
	Osiris bronzszobor	Lakatos, 1964, 71.
Intercisa (15.)	Osiris bronzszobor	Lakatos, 1964, 71.
	Osiris bronzszobor	71.
	Pygmaeus szobor (bronz)	73.
	Ruhás női szobor (kő)	72.
	Skarabeus	73.
	Sólyom bronzszobor (Horus)	Sosztarits et al. 2013, 104.
Ismeretlen pannoniai lelőhely	Apis fejtöredék	39.
	Apis bronzszobor	Lakatos, 1964, 81.
	Bronzgyűrű Sarapis ábrázolással	Sosztarits et al. 2013, 121.
	Isis bronzszobor	Lakatos, 1964, 80.
	Isis vagy Isis papnő szobra (márvány)	81.
	Isis-Fortuna bronzszobor	81.
	Néger rabszolga bronzszobrának töredéke	81.
	Usebti sírból	Dobrovits, 1943b, 58.
Sarapis fej (mész kő)	Sosztarits et al. 2013, 39.	
Koroknyaipuszta (22.)	Osiris bronzszobor	Lakatos, 1964, 50.
Környe (8.)	Néger rabszolga bronzszobra	53.
Lugio (20.)	Maat bronzszobor	77.
	Skarabeus	77.
Mursa (21.)	Egyiptomi sírkő	78.
	Hermes-Thoth bronzszobor	78.
	Usebti (terrakotta)	78.
Mursonia (30.)	Harpocrates bronzszobor	Lakatos, 1964, 79.
Novi banova (33.)	Harpocrates bronzszobor	78.
	Hermes-Thoth bronzszobor	79.
Nyergesujfalu (47.)	Fogadalmi oltár (Sarapis)	56.
Orci (23.)	Ülő majmot ábrázoló bronzszobor	50.
Pákozdi (12.)	Isis-Fortuna bronzszobor	73-74.
Poetovio (28.)	Agyagmécses Isis ábrázolással	45.
	Ammonfej töredéke (anyaga: kő)	45.
	Fogadalmi oltár CIL III. 4015. (Isis)	42-43.
	Fogadalmi oltár CIL III. 4016. (Isis)	44.
	Fogadalmi oltár CIL III. 4044. (Sarapis)	40-41.
	Fogadalmi oltár töredéke CIL III. 4017. (Isis)	42.
	Fogadalmi tábla (Isis és Sarapis)	41-42.

Poetovio (28.)	Tabula ansata CIL III. 15184. (Isis)	44.
	Tabula ansata töredéke (Isis)	44-45.
Pusztaszabolcs (11.)	Apis bronzszobor	Lakatos, 1964, 74.
Rohonc (25.)	Khonsu bronzszobor	Lakatos, 1964, 40.
Rum (48.)	Ammon-fejes mécses	40.
Sárpentele (13.)	Osiris bronzszobor	74.
Savaria (26.)	Ammon-fejes mécses	Sosztarits et al. 2013, 197-198.
	Ammon-fejes mécses	197-198.
	Ammon-fejes mécses	197-198.
	Apis bronzszobor	Lakatos, 1964, 39.
	Az Iseum építési feliratának töredéke	Lakatos, 1964, 36.
	Egyiptomi istenek maszkját viselő papokat ábrázoló dombormű (mészkő)	Lakatos, 1964, 35-36.
	Falfestmény töredékek (Iseum)	Sosztarits et al. 2013, 75-88.
	Feliratos szoborbázis CIL III. 10908. (mészkő) (Isis)	37.
	Fogadalmi oltár töredéke CIL III. 4156. (márvány) (Isis)	37-38.
	Genius Augusti relief	Sosztarits et al. 2013, 50.
	Íbisz alakú bronzmécses	115.
	Isis papokat ábrázoló falfestmény	Sosztarits et al. 2013 75-88.
	Macska bronzszobor (Bastet)	115.
	Osiris bronzszobor	Lakatos, 1964, 38.
	Sarapis fej (márvány)	Sosztarits et al. 2013, 38.
	Sistrum? végű elefántcsont hajtű	Bíró, 1994, 66.
	Sothis-kutyán ülő Isis ábrázoló dombormű (márvány)	Lakatos, 1964, 36.
	Sphinx alakos mécses	Sosztarits et al. 2013, 205.
	Fogadalmi oltár (Szfinx)	Lakatos, 1964, 39.
	Fogadalmi oltár töredéke (Szfinx)	39.
Scarbantia (27.)	Anubis-maszkos ábrázolás egy Silvanus oltáron (CIL III. 10940)	Lakatos, 1964, 33.
	Fogadalmi felirat (Osiris)	Sosztarits et al. 2013, 21.
	Fogadalmi oltár (Isis)	19.
	Fogadalmi oltár (Isis)	20.
	Fogadalmi oltár. CIL III. 4234. (Isis és Bubastis)	Lakatos, 1964, 32-33.
	Sphinx szobortöredék (kő)	Lakatos, 1964, 33.
Sirmium (32.)	Anubis bronzszobor	80.
	Isis vagy Isis papnő feje (márvány)	79.
	Kőemlék (2 oroszlán között delfin)	79.
	Kőemlék (2 oroszlán közti Sarapis fejjel)	79.
	Lepényminta agyagból (Isis-Fortuna)	Lakatos, 1964, 80.

Siscia (35.)	Agyagmécses Ammonfejvel	Lakatos, 1964, 47.
	Fogadalmi oltár töredéke CIL III. 3944. (Isis)	46–47.
	Harpocrates bronzszobor	Lakatos, 1964, 47.
	Isis papnő feje (márvány)	Lakatos, 1964, 47.
	Sphinx szobor	48.
	Tabula ansata (bronz) (Isis)	47.
Solva (36.)	Fogadalmi oltár CIL III. 10594 (Isis)	55.
	Isis-Fortuna-Victoria bronzszobor	54.
Somlójenő (24.)	Osiris bronzszobor	48.
	Osiris bronzszobor	48.
Székesfehérvár (49.)	Domborműves mézskőlap	Lakatos, 1964, 69.
Szentpálpuszta (4.)	Apis fej (bronz)	Lakatos, 1964, 48.
Tata (6.)	Anubis bronzszobor	54.
Tatabánya (7.)	Isis-Fortuna bronzszobor	54.
Tevel (34.)	Osiris szobor bronzból	Lakatos, 1964, 76.
Tolna m.	Egyiptomi stílusú fajanszamulett	Lakatos, 1964, 77.
	Osiris bronzszobor	76.
	Sólyom fajanszamulett	76.
Veszprém m.	Hermes-Thoth bronzszobor	49.
Vindobona (1.)	Fajanszamulett (Anubis)	27.
	Fajanszamulett (Bész)	27.
	Fajanszamulett (Khnum)	27.
	Egyiptomi gránitszobor – Hapicha írnok	26–27.
	Fogadalmi oltár CIL. III. 4560 (Sarapis)	26.
	Fogadalmi oltár CIL. III. 4561 (Sarapis)	26.